

STUDIA LINGUISTICA ET PHILOLOGICA

*Omagiu Profesorului
Nicolae Saramandu*

STUDIA LINGUISTICA ET PHILOLOGICA

*Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu
la 70 de ani*

**Editor:
MANUELA NEVACI**

*editura universității din bucurești**

2011

© *editura universității din bucurești*

Șos. Panduri, 90-92, București – 050663; Telefon/Fax: 021.410.23.84

E-mail: editura_unibuc@yahoo.com

Internet: www.editura.unibuc.ro

Tehnoredactare computerizată: Meri Pogonariu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Saramandu, Nicolae

Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani / ed.: Manuela Nevaci. – București: Editura Universității din București, 2011

ISBN 978-606-16-0055-7

I. Nevaci, Manuela (ed.)

81

AROMÂNĂ ÎN CADRUL LATINITĂȚII ORIENTALE. EXEMPLUL GRAIULUI DIN ZONA SAMARINA

CONSTANTINOS D. DINAS

LIMBILE ȘI DIALECTELE NEOLATINE ASTĂZI

Prin noțiunea de limbi romanice, neolatine sau de sorginte latină înțelegem totalitatea limbilor ce au evoluat din latina populară și care, în majoritatea lor, s-au impus ca limbi naționale (franceza, italiana, spaniola, portugheza, româna etc.). Limbile neolatine sunt răspândite pe aproape întreg spațiul vest-european al fostului Imperiu Roman și pe o parte din teritoriile răsăritene ale acestuia¹.

Începând cu epoca Renașterii și mai târziu, odată cu colonizarea de către europeni a altor continente, trei dintre limbile neolatine, respectiv spaniola, portugheza și franceza, s-au transmis și s-au impus pe teritorii vaste din Lumea Nouă. În prezent, aproximativ 170 milioane de europeni vorbesc o limbă sau un dialect care are la bază limba latină². Descrierea istorică, studiul comparat și analiza structurală a limbilor neolatine constituie obiect al lingvisticii romanice³.

FORMAREA LIMBILOR NEOLATINE⁴

Apariția limbilor neolatine este rezultatul romanizării, adică al asimilării spirituale și lingvistice a diferitelor popoare supuse de romani. Etapele acestei asimilări coincid cu etapele cuceririlor romane, iar profunzimea acestui proces este strâns legată de rezistența culturală pe care o opune fiecare popor cucerit în parte. În Peninsula Italică și în Apus, asimilarea are loc rapid și în profunzime, pe când în Răsărit, acolo unde limba și civilizația elenă deține supremația, procesul întâlnește obstacole greu de trecut.

Odată cu dezmembrarea Imperiului Roman de Apus, dispar și forțele centripete care mențin unitatea statală, respectiv armata, administrația, comunicațiile, comerțul, structura socială unitară etc. Rezultatul este ruperea legăturilor între diversele regiuni din imensa Romanie și pierderea unității lingvistice între fostele provincii. De asemenea, dezmembrarea imperiului are ca rezultat și impunerea, în diferite regiuni ale imperiului, a limbilor idiomatice locale (graiuri) ca instrumente lingvistice oficiale, latina cultă fiind folosită în special ca limbă de cult.

Etapa finală a acestui parcurs este impunerea diferitelor idiomuri în lucrările literare și transformarea lor în limbi naționale (inițial ca limbi literare). Limbile neolatine își află

¹ Vezi Tagliavini 1977: 285-300, Katsanis 1977: 10.

² Vezi și Kondosopoulos 1998: 23.

³ Katsanis 1988: 1.

⁴ Tagliavini 1977: 149 ș.u., Katsanis 1988: 7.

originea în latina populară (*latinum vulgare*). Datorită existenței în paralel a numeroase denumiri, precum *latina vorbită*, *latina târzie*, *latina comună* etc., termenul ridică numeroase probleme romaniștilor. Toate aceste denumiri, însă, indică faptul că originea comună a acestor idiomuri nu este latina clasică (literară), ci sunt forme de limbă diferite⁵, care se dezvoltă din latina orală, respectiv forme de limbă folosite de populațiile de diferite origini ale imperiului ca instrument de comunicare în imensul stat roman.

FACTORII DE DIFERENȚIERE A LATINEI POPULARE⁶

Factorii care explică formarea, evoluția diferențiată și răspândirea geografică a limbilor neolatine sunt numeroși. Înainte de toate, este vorba de perioadele istorice diferite în care au avut loc cuceririle romane, regiunile supuse mai la început, precum Italia, suferind o influență de lungă durată, în comparație cu provincia Dacia, care a fost cucerită ultima și, prin urmare, a suferit cele mai puține influențe. De asemenea, un rol important l-a jucat diversitatea substratului lingvistic (*substratum*), acesta fiind traco-dac pe teritoriul României de astăzi, celtic în Europa Occidentală, basc și iberic pe teritoriul actual al Spaniei. Și suprastratul lingvistic (*superstratum*) diferă de la o provincie la alta, acesta fiind în special germanic în Franța de astăzi, arab în Peninsula Iberică, slav pe teritoriul actualului stat român⁷. În sfârșit, nivelul de civilizație al popoarelor cucerite, condițiile sociale și structura societăților, precum și legăturile comerciale, administrative și spirituale existente între Roma și cetățenii fiecărei provincii în parte constituie, de asemenea, factori de formare și evoluție diferențiată a limbilor romanice.

Comparativ cu limba latină cultă (scrisă), în linii mari omogenă, latina populară, ca instrument de comunicare orală în special între diversele populații răspândite, din punct de vedere geografic, pe regiuni heteroclitice, conținea dintru început germenii sciziunii. În momentul în care latina populară pierde protecția oficială a statului roman, datorită evenimentelor istorice binecunoscute, romanizarea devine mai rapidă, având în vedere că dispune de o mai mare libertate în a evolua în diverse graiuri sau limbi.

LATINA DIN BALCANI⁸. REPERE ISTORICE

Încercările romanilor de a cucerii Peninsula Balcanică durează aproximativ trei secole (din anul 229 î.Hr., începând cu primul război ilir, și până în anul 107 d.Hr., odată cu cucerirea Daciei). Pretexte pentru începerea acestor războaie au fost incursiunile pirateresti și provocările ilirilor, însă cauzele se regăsesc în politica de expansiune a Romei. După supunerea Iliriei, romanii se concentrează asupra cuceririi spațiului elen și în special a Macedoniei. Sfârșitul celui de-al treilea război macedonean înseamnă și cucerirea statului cu același nume, al cărui teritoriu servește în continuare drept bază pentru operațiunile militare ale armatelor romane împotriva zonelor de nord și de răsărit ale Peninsulei Balcanice.

Peninsula Balcanică este împărțită în provincii, fiind organizată și administrată după modelul implementat la Roma⁹. Cu trecerea timpului, populațiile cucerite încep să

⁵ Vezi Tagliavini 1977: 161 ș.u.

⁶ Katsanis 1977: 6.

⁷ Vezi și Kondosopoulos 1998: 28.

⁸ Katsanis - Dinas 1990: 17.

⁹ Vezi Sarikakis 1979: 113.

dobândească acces la diferitele mecanisme militare, administrative și comerciale ale imperiului și să devină parte a acestora. Pentru nevoile imperiului, romanii înrolează greci, traci, iliri, membri ai populațiilor cucerite din Asia Mică etc. Mulți dintre aceștia ajung să dețină unele dintre cele mai înalte funcții în imperiu, așa cum vedem că se întâmplă în cazul lui Aurelian, al lui Dioclețian, al lui Constantin cel Mare etc. Sunt trasate și devin tradiționale mari rute comerciale, precum Via Egnatia, în partea de sud a Peninsulei Balcanice, care făcea legătura între Roma, Constantinopol și Asia Mică, trecând prin Dürres, Salonic și Philippii. De-a lungul acestei rute comerciale se desfășoară activități militare și administrative importante, de mai mare anvergură în comparație cu activități asemănătoare desfășurate în alte regiuni ale imperiului.

FORMAREA LATINEI BALCANICE

Momentul pătrunderii limbii latine în Peninsula Balcanică coincide cu declanșarea operațiunilor militare romane pe acest teritoriu. Exponenții supremi ai limbii latine sunt armata și administrația publică. Legiunile romane traversează Balcanii și înființează baze militare și garnizoane regionale, mai ales în zonele de graniță și în cele considerate periculoase din punctul de vedere al siguranței interne a provinciilor¹⁰. Pentru nevoile armatei romane, soldații sunt recrutați dintre membrii comunităților locale, iar odată cu lăsarea la vatră, veteranii sunt împroprietăriți și lăsați să se stabilească în diferite puncte din peninsula, unde își întemeiază familiile.

În special după Decretul lui Caracalla din anul 212 d.Hr., prezența în cadrul armatei și a administrației a unor persoane de origine balcanică devine din ce în ce mai pregnantă. În marea ei majoritate, această populație heteroclită folosește ca instrument de comunicare limba latină, pe care o impune atât familiilor, cât și comunităților din care provine. În comparație, însă, cu alți factori de influențare lingvistică, cel mai important, factorul cultural nu funcționează cu aceeași intensitate în zonele în care se face simțită puternic influența civilizației și a limbii elene (vezi, în acest sens, linia Jirecek)¹¹. Astfel, în ciuda prezenței de lungă durată a limbii latine în zonele amintite, în aceste teritorii nu poate fi oprită întrebuițarea limbii elene, cum de altfel nu se întâmplă nici în Asia Mică. Referitor la epoca de formare a latinei balcanice, aceasta este situată undeva între secolul al V-lea și secolul al IX-lea d.Hr., la fel cum este delimitată și epoca romană de formare a limbilor neolatine occidentale.

AROMÂNA. CONSIDERAȚII GENERALE¹²

Aromâna este vorbită de vlahi, kuțovlahi sau aromâni¹³, adică de locuitorii unor regiuni din Epir, din Tesalia și din Macedonia de Vest. Mai exact, în partea de sud a regiunii Epir pot fi întâlnite populații aromâne însemnate ca număr de membri în localitățile din Zagorochoria, în Kalarites, Sirako, Metsovo. În Epirul de Nord, aceste populații trăiesc la vest de Munții Pind, respectiv în orașele Avlona, Berati, Kavagia și Fieri. Cea mai importantă comunitate aromână este în localitatea Moscopole, în estul Munților Pind, dar și la Frașeri și

¹⁰ Vezi Keramopoulos 1939: 76.

¹¹ Vezi Rosetti 1968: 206, Tagliavini 1977: 133.

¹² Kondosopoulos 1998: 569.

¹³ Vezi Lazarou 1976, Katsanis 1977, Katsanis-Dinas 1990, Dinas 1985, 1987, 2003.

Grammosta. În Macedonia de nord-vest, aromânii pot fi întâlniți în localitățile Ohrid, Struga etc., iar în Macedonia de sud îi aflăm la est și la vest de Muntele Olimp, dar și mai spre apus, în regiunea Grevena, cele mai importante așezări ale acestora fiind Samarina, Avdhela și Perivoli. În general, însă, din cele mai vechi și nebănuite timpuri, pe aromâni îi întâlnim în toate trecătorile din munți, acolo unde îndeplineau rolul de păzitori ai piscurilor (așa erau, de exemplu, așezările Katara, Pisoderi, Olimp, Gopeși, Clisura, Nevesca, dar și multe altele)¹⁴.

Cele mai importante chestiuni la care este chemat să răspundă cel ce se ocupă cu studiul aromânilor este etnonimul acestora, originea și limba lor.

Etonimul „vlah” (aromân) se datorează tribului Volcae, trib de origine celtică. Sub diferite forme, etnonimul era atribuit de popoarele germanice – în sens de vădită subestimare – tuturor latinofonilor. Prin diferite nuanțări fonetice (vlah, vlasce, wloh, voloh) cu însemnătate asemănătoare (= persoană de origine latină, păstor, roman etc.), de la populațiile germanice etnonimul a fost preluat de slavi. Vlahii (aromânii) înșiși se autodefinesc prin cuvântul Armâni (a + romani), adică romani, originari din Roma (Ρωμαίοι), dar și prin acela de Ρωμιοί, prin care aceștia își declară apartenența la zona de influență greacă. Există și alte denumiri asemănătoare cu cea de „vlah”, precum cele de „cuțovlah”, „arvanitovlah”, „caravlah” și „burțovlah”, unele dintre acestea exprimând o anumită tendință de sinonimizare cu cuvintele „barbar”, „necioplit” etc.

În ceea ce privește etnogeneza aromânilor, există două teorii de bază, total opuse una față de cealaltă. Prima teorie susține formarea acestora undeva în părțile de nord ale Balcanilor și deplasarea lor înspre spațiul elen. Teoria se bazează pe mărturii indirecte ale cronicarilor bizantini, care vorbesc despre o posibilă migrare a aromânilor spre sud, înspre Macedonia și Thesalia. Cea de-a doua teorie îi consideră pe aromâni autohtoni romanizați în vetrele lor din zonele muntoase greu accesibile, în special în regiunea Munților Pind și în alte zone din Grecia de Nord. Această a doua teorie susține identitatea etnică și romanizarea aromânilor, argumente aduse în acest sens fiind structura administrativă a statului roman, poziționarea aromânilor în puncte de apărare a drumurilor de acces (străjeri locali) spre cele mai importante trecători și înființarea de fortărețe pentru apărarea de către aceștia a siguranței provinciilor imperiului. Fără a avea posibilitatea de a ne pronunța, cu argumente științifice, asupra uneia sau a alteia dintre cele două teorii, mai posibilă ni se pare a fi cea din urmă, având în vedere că este argumentată prin mai multe dovezi istorice, lingvistice și antropologice decât cea dintâi.

LEGĂTURILE AROMÂNEI CU GREACA

Dacă e să luăm în considerare faptul că niciun popor nu trăiește și nu evoluează separat de celelalte popoare și mai ales independent de popoarele din vecinătatea lui, atunci toate limbile pământului constituie un produs al legăturilor lingvistice și al influențelor reciproce. Dimensiunile și profunzimea influențelor pe care le suportă o limbă din partea celorlalte este rezultatul condițiilor istorice și sociale existente. Cu cât mai numeroase sunt peripețiile istorice ale unei populații lingvistice (migrări, colonizări, cuceriri, schimburi comerciale etc.), cu atât mai mari sunt influențările reciproce între aceasta și limbile cu care vine în contact.

¹⁴ Vezi și Tagliavini 1977: 288.

În cazul aromânei, limba cu care aceasta are cele mai strânse legături este limba greacă, din partea căreia suferă cele mai multe influențe, atât datorită vecinătății geografice, cât și datorită statutului său de limbă mai puțin cultă. Aromâna suferă influențe din partea limbii elene atât asupra lexicului, cât și asupra foneticii, mult mai numeroase și mai puternice decât în cazul oricăreia dintre celelalte limbi balcanice. În ultima perioadă, pentru comunitatea științifică a lingviștilor greci relațiile lingvistice dintre greacă și aromână constituie obiect de cercetare amănunțită. O abordare sistematică a influențelor limbii elene asupra aromânei o constituie lucrarea de doctorat a lui N. Katsanis, cu titlul *Influențe grecești în aromână*, Salonic, 1977.

Influența limbii elene asupra aromânei se exercită mai ales la nivelul lexicului și, într-o măsură mai mică, la nivelul fonologiei și al morfologiei. Precizez, în acest sens, câteva concluzii relevante:

a. Sistemul fonematic al aromânei a suferit multiple influențe fonologice din partea limbii elene, cea mai impresionantă dintre acestea fiind prezența consoanelor fricative (θ , δ , γ)¹⁵, foneme care sunt prezente și în sistemul consonantic al limbii albaneze (θ , δ);

b. În aromână întâlnim fenomenul de închidere și de sincopare a vocalelor, fenomen foarte cunoscut și caracteristic pentru idiomurile neoelene nordice¹⁶. În aromână, fenomenul se referă la transformarea vocalelor neaccentuate cu deschidere mediană: \tilde{a} , e , o în vocale asemănătoare cu deschidere mică (închise): i , \hat{i} , u , atunci când, datorită declinării sau compunerii, se transformă din vocale accentuate în vocale neaccentuate, ca în exemplele din tabel:

$\acute{e} > i$	<i>krépu</i> (= crăp) > <i>kripămu</i> (= crăpăm), <i>kripáre</i> (= supărare)
	<i>ýermu</i> (= vierme) > <i>ýirminósu</i> (= viermănos)
\acute{a} (\tilde{a}) > \hat{i}	<i>arátse</i> (= rece) > <i>arítsésku</i> (= răcesc)
	<i>lárgu</i> (= larg) > <i>lîrdzime</i> (= lărgime)
$\acute{o} > u$	<i>nódu</i> (= nod) > <i>nūdáre</i> (= înnodea)
	<i>sóră</i> (= soră) > <i>surărj</i> (= surori)

Într-o etapă secundară, vocalele închise neaccentuate (i , \hat{i} , u), fie primare, fie rezultate prin afonizare, sunt sincopate, după cum reiese și din exemplele de mai jos:

<i>mi alínu</i> (= urca)	* <i>alináre</i>	<i>alnáre</i> (= urcare)
<i>usíku</i> (= usca)	* <i>usikámu</i>	<i>uskámu</i> (= uscăm)
<i>apúku</i> (= reuși)	* <i>apukáre</i>	<i>apkáre</i> (= reușită)

c. Un alt element important este adaptarea de prefixe și terminații specifice limbii elene, precum *καλο-* (*kalo* = bun), *κακο-* (*kako* = rău), *μiso-* (*miso* = semi), *ζαβα-* (*xana* = re), *ψευτο-* (*psefto* = pseudo), ca în exemplele: *calu-vedu* (= bună-vedere), *cacu-trecu* (= o duc

¹⁵ Vezi Katsanis - Dinas 1990: 19-23 și 27-31.

¹⁶ Vezi Dinas 1985: 57-66.

rău), *cacuz-zburăscu* (= vorbesc de rău), *misu-arsu* (= ars pe jumătate), *csana-facu* (= fac din nou), *psiftu-dormu* (= dormitez) etc.

d. De asemenea, pot fi întâlnite și terminații grecești precum *-αρ(ι)κος* (*-ar(i)kos*), *-ιάρης* (*-iaris*), *-ίκι* (*-ichi*), *-ιάτης* (*-iatis*), *-άτης* (*-atis*), *-όπουλο* (*-opoulo*) ș.a., care de cele mai multe ori sunt prezente și în cazul unor cuvinte de origine latină. Prezentăm câteva exemple: *inimărcu* (< *anima* = însuflețit), *acrearcu* (< *acer* = acru), *plinăru* (= plângăcios), *bitiki* (< *battere?* = bătaie), *sărmănatu* (= samarinean), *diniskātu* (= locuitor din Denisko), *falcaryótu* (membru al comunității de oiери), *tsirbóplu* (< *cervus* = cerbuleț), *ursóplu* (< *ursus* = ursuleț).

e. Însă domeniul în care influențele limbii elene asupra aromânei sunt mai numeroase și mai pregnante este cel al lexicului. Din *Dicționarul* lui T. Papahagi (1974) rezultă că unitățile lexicale ale aromânei cu origine în unități lexicale sau rădăcini ale limbii elene se ridică la un procent de 27,52%. Concluzia cercetătorului i-a făcut pe mulți să susțină că aromâna constituie un potpuriu de elemente lingvistice grecești, latinești, turcești, albaneze și slavone, fără însă a se aduce argumente științifice în această direcție și fără a se ține seama de faptul că orice limbă este caracterizată, în special, de structura sa morfologică și nu de lexic.

Cuvinte cu origine grecească – așa cum reiese din analiza formei și a înțelesului acestora – au fost împrumutate în aromână în diferite epoci. O întrebare la care suntem chemați să răspundem este următoarea: „Când au fost împrumutate aceste cuvinte în aromână și în ce spațiu geografic a avut loc acest proces?”. La această întrebare, lingvistica istorico-comparată răspunde că ar fi vorba de două categorii de împrumuturi:

1) Din prima categorie fac parte împrumuturile asimilate de aromână prin mijlocirea limbii latine. Asemenea exemple sunt: cuvântul *κύμα*, care din greaca veche devine *cyma* în limba latină și *tšúmă* (= ciuf de păr, umflătură, vârf etc.) în aromână, cuvântul *στύπη*, care în latină devine *stup(p)a* și în aromână *stúpă* (= cadavru, cantitate, înfundătură), cuvântul *στύλος*, care în latină devine *stylus* și în aromână *stur* (= stâlp, țărș) etc.

2) Un interes sporit prezintă cea de-a doua categorie de împrumuturi de acest tip. Este vorba de cuvinte care au trecut în mod direct din greaca veche în aromână, fără ca cineva să poată preciza când și unde a avut loc acest proces.

În continuare, dăm câteva exemple care demonstrează că nu este vorba de împrumuturi din limba latină, ci de supraviețuirea unor unități lexicale din greaca veche pe care aromânii o vorbeau în vremurile de demult.

În aromână există cuvântul *nicu*, cu înțelesul de 'mic'. Lingviștii susțin că acest cuvânt grecesc a fost împrumutat în limba latină sub forma **micus* și că, în continuare, din limba latină a trecut în limba română. Însă, cu excepția limbii siciliene (vezi *nicu*) și a celei albaneze (vezi *mik*), acest presupus împrumut latin nu se întâlnește în niciuna dintre limbile romanice occidentale, lucru care nu exclude o influență greacă asupra celor două limbi amintite. Prin urmare, se poate concluziona ușor că vorbitorii de aromână aveau în lexicul lor acest cuvânt înainte de romanizare și nu numai că l-au păstrat, dar l-au impus și altora.

Cuvântul *proaspity* în aromână înseamnă „proaspăt, tânăr”. La o primă vedere, cuvântul nu pare a avea vreo legătură cu neogrecescul *πρόσφατος* (= recent), mai ales dacă e să luăm în considerare faptul că acest cuvânt este un neologism rezultat al disputei lingvistice din Grecia și că înțelesul lui este diferit, prin acesta înțelegându-se „ceea ce a avut loc cu puțin timp în urmă, în vremea din urmă”. După cum reiese din forma și din înțelesul său, este vorba de cuvântul vechi grecesc *πρόσφατος* (= recent). Este cunoscut faptul că în greaca veche sunetul „f” („φ”) se pronunța [p], această literă fiind elementul care menține forma fonetică a cuvântului, după cum reiese din exemple precum *πορφύρα* (în aromână, *purpură*)

sau *στέριφος* (în neogreacă, *στέρφος*, în aromână, *sterp*). În cuvinte împrumutate mai târziu în aromână din limba greacă se păstrează pronunția evoluată a sunetului „φ”, respectiv [f], ca în exemplele *φαρμάκι*, din care în aromână a rezultat *fărmáku* și *φρίκη*, din care în aromână a rezultat cuvântul *frică*. În ceea ce privește înțelesul, în aromână, al cuvântului *πρόσφατος*, este suficient să ne amintim cuvintele lui Moiris din Attica, cel care spunea elevilor săi: *νηρόν ὕδωρ μη εἶπης ἀλλὰ πρόσφατον, ακραιφνές*, adică ‘pentru apa proaspătă nu întrebuița cuvântul *νηρόν*, ci cuvântul *πρόσφατον, ακραιφνές*’.

În sfârșit, în aromână există cuvinte grecești pe care nu le întâlnim în niciun idiom neolatin sau în greaca comună, ci numai în textele antice grecești. Teofrast (*Cauzele plantelor*, 4.15.4) și Hesychius spun: *ο μίδαξ, θηρίδιόν τι διεσθίον τους κνάμιους* (‘omida, insecta care distruge roadele’). Cuvântul *ο μίδαξ* nu este întâlnit în niciun idiom neolatin și nici în greaca populară. Îl întâlnim, însă, în aromână, sub forma de *unídă, unídă, luídă*, ca urmare a pronunțării legate a articolului *ο μίδαξ* ‘omidă’, dar cu același înțeles, respectiv acela de insectă care distruge rădăcinile legumelor etc.

DIFERENȚIEREA GEOGRAFICĂ A AROMÂNEI¹⁷

Graiurile aromânești vorbite în spațiul elen se diferențiază de la nord la sud, datorită ariei geografice întinse, dar fără a exista o împărțire pe criterii geografice stricte. În prezent, situația este mult mai încurcată și mai complexă, dacă este să luăm în considerare faptul că deplasările de populații din epoca de suzeranitate otomană și până în zilele noastre au făcut ca vorbitori de aromână din nordul Greciei să pătrundă în comunități de aromâni din sudul țării, fenomenul ducând la influențarea reciprocă a celor două grupuri de vorbitori. Cercetările efectuate nu au reușit încă să ofere o descriere completă a tuturor graiurilor aromânei, pentru a putea fi alcătuit un atlas lingvistic al acesteia în care să fie cuprinse izoglosele și diferențierile zonale. Din această cauză, ne vom referi în mod special doar la un grai aromân, vorbit în zona de vest a Macedoniei, respectiv la graiul vorbit în localitatea Samarina, în districtul Grevena.

GRAIUL AROMÂNILOR DIN LOCALITATEA SAMARINA

Graiul aromânilor din localitatea Samarina face parte din grupa de sud a graiurilor aromânei, așa cum acestea au fost delimitate de cercetători cu ani în urmă (vezi Katsanis 1977: 5), prezentând și caracteristicile grupei din care face parte, dar și anumite diferențieri interesante, precum:

a. Fenomenul de închidere a vocalelor neaccentuate [e, ă, o] și sincoparea lor prezintă, în cazul graiurilor din sud, un mai mare progres în comparație cu graiurile din nord. În cazul graiului din Samarina, închiderea, cât și sincopările sunt mult mai numeroase în comparație cu celelalte graiuri din aceeași grupă (vezi și Dinas 1985). Astfel, avem:

Graiuri nordice	Graiuri sudice	Grai din localitatea Samarina
<i>mi alináj</i> (=mă urcai)	<i>mi alnáj</i>	<i>mi alnáj</i>
<i>kinisésku</i> (= pomesc)	<i>kinsésku</i>	<i>kinsésku</i>

¹⁷ Katsanis - Dinas 1990: 12.

<i>adărămu</i> (= facem)	<i>adrămu</i>	<i>adrămu</i>
<i>adžukămu</i> (= jucăm)	<i>adžukămu</i>	<i>aškămu</i> (cu eliminarea lui <i>u</i> și în continuare cu asimilare regresivă a sonorității, <i>ž</i> > <i>š</i>)
<i>fudzimu</i> (= fugim)	<i>fudzimu</i>	<i>vdzimu</i> (cu eliminarea lui <i>u</i> și asimilarea regresivă a sonorității, <i>f</i> > <i>v</i>)
<i>mulému</i> (= înmuiem, udăm)	<i>mulému</i>	<i>mblému</i> (cu eliminarea lui <i>u</i> și evoluția monofongului însoțitor, <i>mul</i> > <i>ml</i> > <i>mb</i>)

b. Vocalele *-e* finală întâlnite în graiurile din nord, se transformă în *-i* în comunitățile din sud, ca în exemplul *mîne* (= mâine), respectiv *mîni* (în comunitățile din sud). În acest caz, graiul din Samarina se află undeva între cele două grupe de graiuri, având în vedere că prezintă o situație interesantă. Atunci când cuvintele care se termină cu vocala „e” sunt pronunțate separat sau atunci când înainte de pronunțare intervine o pauză (virgulă sau punct), „e-ul” se păstrează, ca în exemplele *mîne* sau *Vaj fugu mîne*. Dacă, însă, cuvântul respectiv se află în interiorul frazei, „e-ul” se închide la „i”, ca în exemplul *Mîni vaj fugu*. Este vorba de un fenomen fonetic deosebit de rar, care în cazul graiului din Samarina prezintă comportament determinant și chiar se extinde și se aplică întregii serii de vocale mediane neaccentuate (vezi Dinas 1987: 133 ș.u.), conform tabelului de mai jos:

Înainte de pauză	În interiorul frazei
<i>zbuărî multe</i>	<i>multi zbuără</i>
<i>unî kămjășe</i>	<i>kămjăși di lînă</i>
<i>multi zbuără</i>	<i>zbuărî multe</i>
<i>kămjăși di lînă</i>	<i>lîm di uaje</i>
<i>murî aúșlo</i>	<i>aúșlu lăndidzî</i>
<i>vîni préftlo</i>	<i>préftlu vîne</i>

CONCLUZIE

Așa cum cu mulți ani în urmă au anticipat A. Meillet și R. Browning, secolul XX este un secol de dispariție progresivă a limbilor cu un număr redus de vorbitori și de restrângere a acestora, un secol în care dialectele și graiurile tind spre dispariție. Chiar dacă pe mine, personal, ca lingvist, această realitate mă întristează profund, constatarea constituie o abordare realistă, mai ales pentru că îmi amintește de cuvintele lingvistului Manolis Triandafillidis, care spunea că în fiecare zi se pierde un cuvânt, iar civilizația noastră devine din ce în ce mai săracă din punctul de vedere al diversității și mai omogenă. Soarta aceasta o va avea și aromâna, împreună cu graiurile sale, între care și graiul vorbit în localitatea Samarina, care nu va putea face excepție. Având în vedere că frumusețea stă în eterogenitate și nu în omogenitate, cred că timpul rămas pentru a putea descrie aceste tipuri lingvistice, în interesul științei și al civilizației în general, este foarte puțin, și pentru aceasta se impune, bineînțeles, să lăsăm la o parte, fie și în această din urmă clipă, temeri și fobii nemărturisite și nejustificate.

BIBLIOGRAFIE

- Dinas 1985 = Dinas, K., *Η κώφωση - αποβολή στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα και στο κουτσοβλαχικό ιδίωμα της Σαμαρίνας (Ocuziunea - eliminarea în idiomurile neoeleene nordice și în idiomul aromân din localitatea Samarina)*, Salonic: Μελέτες για την ελληνική γλώσσα (Studii de limbă greacă).
- Dinas 1987 = Dinas, K., *Το κουτσοβλαχικό ιδίωμα της Σαμαρίνας (Φωνολογική ανάλυση) (Idiomul aromân din Samarina. Analiză fonologică)*. (Teză de doctorat), Salonic.
- Dinas 2003 = Dinas, K., *Αρχαίες και νεότερες γλώσσες της Βαλκανικής. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις (Limbi arhaice și recente în Balcani. Note de curs)*.
- Katsanis 1977 = Katsanis, N., *Ελληνικές επιδράσεις στα Κουτσοβλάχικα (Influențe grecești în aromână)*, Salonic.
- Katsanis 1988 = Katsanis, N., Dinas, K., *Ρομανική γλωσσολογία. I. Εισαγωγή στις νεολατινικές γλώσσες (Lingvistică romanică. I. Introducere în limbile neolatine)*, Salonic.
- Katsanis - Dinas 1990 = Katsanis, N., Dinas, K., *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλαχικής (Gramatica aromânei comune)*, Salonic: Αρχείο Κουτσοβλαχικών Μελετών (Arhiva de studii aromâne).
- Keramopoulos 1939 = Keramopoulos, A., *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι; (Cine sunt aromânii?)*, Atena.
- Kondosopoulos 1998 = Kondosopoulos, N., *Γλώσσες και διάλεκτοι της Ευρώπης (Limbile și dialectele Europei)*, vol. I-II, Atena.
- Lazarou 1976 = Lazarou, A., *Β'. Η Αρωμονική και οι μετά της Ελληνικής σχέσεις αυτής. Βλάχοι (Aromâna și legăturile acesteia cu limba greacă)*, Atena.
- Papahagi 1974 = Papahagi, T., *Dicționarul dialectului aromân*, București.
- Rosetti 1968 = Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, București.
- Sarikakis 1979 = Sarikakis, Th. H., *ανατολική πολιτική της Ρώμης (Politica răsăriteană a Romei)*, Salonic.
- Tagliavini 1977 = Tagliavini, C., *Originea limbilor neolatine*, București.